

Leivu rahvas.

Vähe on seni kirjutatud leivu rahvast, kes on tuntud ka Koiva maarahva nime all. Selle eestlasile nii lähedase hõimu viimsed riismed asuvad veel praegugi Lätis, Ilnä (Ilzene) vallas, mitte kaugel Eesti lõunapiirist.

Käesoleva aasta kevadel allakirjutanul avanes võimalus minna uurima seda väikest surevat keele- ning verehõimu Akadeemilise Emakeele Seltsi ülesandel. Sealveedetud kuue nädala kestel ilmes nii mõndagi uut ja huvitavat, mis toob parandusi ning täiendusi leivu rahvast seniavaldatud andmeile.

Esimesi teateid leivu rahvast toob A. W. Hupel oma raamatus „Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland“ III, 1782, lk. 212—13. Siin mainib ta ainult mõne reaga nende asumisala, arvu ja kombeid.

Järgmisenä kirjutab neist H. von Brackel teoses „Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands“ II, 2, 1841, lk. 341. See mõnekümne-realine teade annab väga üldsõnalise ülevaate leivu rahva asupai-gast, viitab ühtlasi aga ka mõnele huvitavale pisiküsimusele.

Esimene pisut ulatuslikum kirjutis on ilmunud Sjögren'ilt pealkirjaga „Zur Ethnographie Livlands“ väljaandes „Mélanges Russes, tirés du bulletin historico-philologique de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg“ I, 1851, lk. 160—238. See artikkel on eriti huvitav osas, mis käsitleb keelelisi küsimusi. Kuigi Sjögren opereerib teiste kogutud materjalidega, teeb ta siiski rea õigeid järeldusi leivu keele kohta. Ometi leidub tal ka vigu, ent need on tingitud peamiselt materjalide puudulikkusest.

Huvitavad on paralleelnäited, arvult 44, Seltnä (Zeltņi) ja Alamõiza (Lejasciems) murdes. Näiteist selgub, et neil murdeil on olnud ilmne vahe. Võrdluste varal põhja- ja lõuna-eesti ning Salatsi-liivi murdega tõestab ta leivu keele otsest sugulust eesti keelega.

Ka F. J. Wiedemann on tundnud huvi leivu keele vastu. Tema kirjutis, „Die Ehsteninseln in den lettischen Kirchspielen Marienburg und Schwaneburg in

Livland. Ein Nachtrag zu dem Artikel des verstorbenen Akademikers Sjögren vom 11. Juli 1849 „Zur Ethnographie Livlands“, on ilmunud „Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg“ XIII, nr. 5, 1869, lk. 447—524.

Wiedemanni andmed on hangitud Alüksne pastorilt Kupfer'ilt ja sama linna läheduses elanud arstilt dr. O. Girgensohn'ilt. Neid andmeid on ta kontrollinud kellegi leivu soost llnäst pärit oleva kirikuvöörmündri abiga. Wiedemann käsitleb leivude sugulusküsimust eestlaste ja liivlastega ning jõuab vastavate näidete varal seisukohale, et siin on igal juhul tegu eestlastega. Oma väite selgituseks toob ta rea keele võrdlusi: eesti: *vits, karu, haukuda*, leivu: *vits, kahr, aukude*, liivi: *jotas, oks, utt* jne. Ka püüab ta esitada ülevaadet leivu keele häälikulisest ja grammatilisest struktuurist. Oma artikli lõpus tsiteerib ta Sjögreni näiteid ja kirjeldab mõningaid leivu rahvakombeid. Üldiselt on Wiedemann'i järeldused õiged ning õnnestunud ja pakuvad hilisemal aegadel kogutud materjalide korraldamisel nii mõndagi kasulikku.

Esimene keeleuurija, kes on viibinud isiklikult leivude juures pikemat aega, oli Helsingi professor Heikki Ojansuu. Oma uurimuste kohta on ta kirjutanud Soome Teaduste Akadeemia väljaandes „Tiedeakademia. Esitelmät ja pöytäkirjat“ 1912, artiklis „Virolaiset siirtokunnat lättiläisalueella. Niiden lähtöpaikka ja aika“. Eelmainitud kirjutisest on V. Grünthal avaldanud kokkuvõtte ajakirjas „Eesti Kirjandus“ VIII, 1912, pealkirjaga „Eesti asundused lätlaste seas“, lk. 320—27. Ojansuu annab võrdlemisi mitmekülgse ülevaate leivu rahvast, leivude asumisalast, arvust, ebausust, kombeist, nende siirdumisajast Läti ja siirdekohast. Ojansuu väited näivad vähemalt esialgsel vaatlusel põhjalikult kaalutletuina ja enamik neist on kahtlematult väga lähedased tõele.

Esimene eestlane, kes leivu rahva juures mitu korda käinud, on stud. phil. Paulopriit Voolaine. Oma töötulemusi on ta avaldanud artiklis „Koiva maarahvas“, mis on ilmunud koguteoses „Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks“, 1927, lk. 164—74. Tema kirjutises leidub enne kõike refereeringuid eelmisist autoreist, kuid ka mõningaid uusi andmeid. Vääruslikema osa kirjutisest moodustaksid tekstid ja keelenäited, ent kahjuks on nende foneetiline transkriptsioon mitmeti soovida jättev ning mõneti otse eksitav. Suurim osa Voolaine märkmeist on käsi-kirjana talletatud Eesti Keele Arhiivi.

Edasi leiame asjalikke märkmeid mag. P. Ariste kirjutises „Lisandeid Koiva murrete vokaalide häälikute loole“ ajakirjas „Eesti Keel“ nr. 6, 1931.

Isiklikult on leivude juures käinud ka prof. L. Kettunen a. 1932. Tema „Kertomus matkastani liiviläisten maalle v. 1932“ on avaldatud „Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja“ XLVI, 1933, lk. 1—2. Kettunen koos Voolainega on viibinud leivude juures väga lühikest aega. Uurimusi on ta saanud teha ainult mõnikümne tundi. Tema kirjutus annab veelkordset kinnitust senisele seisukohale, et leivud hoolimata mõningaist sarnasusist keeles pole mitte liivlased, vaid on eestlased.

Leivu rahva endisest asumisalast ütleb Hupel: „Selles piirkonnas läheb vööt eesti asulaid läbi lätlaste, Kalnamuischa'st (praegu Kalnamuiža), Seltinghofi (Zeltini) ja Marienburgi (Alüksne) vahelt, Treppenhofi (Trapene) ja Adseli (Gaujiene) kaudu Valka, kus on mõningad tuhanded elanikke, puhtaid eestlasi, kes hoiduvad koos segunematult“ (lk. 212). Sellega aga on piiritletud ainult osa maaalast, millel asusid tollal leivud, nimelt põhja- ja idanurk. Muu osa kohta on puudunud autoril andmed.

Brackel'il leiame märkuse: „Marienburgi ja Schwaneburgi (Gulbene) kihelkonna kabeleis, Seltinghofis ja Aahofis (Lejasciems), Liivimaa äärmisel piirimaal, kus see puutub kokku Pihkva ja Viitebski kubermanguga, ning on varjatud paljude metsade ja soodega, elab imelik jäänus soome hõime, keset selle piirkonna läti elanikkonda...“ (Sjögren, lk. 161).

Sjögren'il leiame järgmisi andmeid asumisalast: „Kaugemal idas, Ilseni ümbruses olevat neid veel suuremal hulgal kui Aahofis, niisama nagu, pisut vähemal arvul küll, Kalnemoisa ümbruses, SO suunas“ (lk. 162).

Sjögren'ile saadetud Napier'sky andmeist, mis on antud vastusena küsimusele, kus asuvad leivud, loeme: „Aahofis, Marienburgis ja Ilsenis ning Kalnemoises Marienburgi kihelkonnas. Need inimesed olid nende kolme mõisa algsed elanikud; praegu sealsamas asuvad lätlased on sinna rännanud sisse ja moodustavad Aahofis neljanda osa elanikkonnast“ (lk. 170). Veel loeme samast kirjutisest: „On tähelepanuvääriv, et need eestlased puutuvad kokku peaaegu katkestamatult Liivimaa Eestiga. Sest läti kihelkond Adsel puudutab eesti kihelkonda Harglat, ja Eesti piirilt, Adseli mõisast, läheb vööt selliseid lätistunud eestlasi kuni Treppenhofini, Seltenhofi kabeli kirikkonna piirini. Siit alles algab vööt lätlasi, mis umbes 2 või 3 miili lai; siis aga algavad Ilseni eestlased, kes on peaaegu katkestamatult kokkupuutes Aahofi eestlastega ühelt ja Kalnamuischa eestlastega teiselt poolt“ (lk. 172).

Nende andmete varal saab juba enamvähem ülevaatliku pildi leivude tolleaegsest asumisalast.

Wiedeman'n'i järgi olevat olnud leivusid Seltnäs ja Alamõizas, eriti rohkesti viimasel, ent ka Ilsnäs, Alsvi-

kis ja M ä e m õ i ž a s (Kalnamuiža). Üldiselt olevat olnud neid veel vähemate rühmadena laiali mitmel pool tollaegses M a r i e n - b u r g i kihelkonnas (lk. 498—99).

Gr ün t h a l'i referaat-artiklist O j a n s u u soomekeelse kirjutise üle leiame veel peale seninimetatud kohtade M ä r c i e n a (end. Mahrzeni) mõisa B ē r z a u n e (end. Behrsoni) kihelkonnas, kus olevat märgata jälgi leivudest (lk. 324—26). Kui võtta arvesse, et M ä r c i e n a asub linnulennul Eesti piirist umbes 110 ja L e j a s - c i e m'ist umbes 67 km kaugusel, siis tuleb seda teadet küll väga ettevaatlikult võtta.

Samast artiklist loeme, et O j a n s u u käinud isiklikult I l s - n ä s, M ä e m õ i ž a s ja A l s v i k i s, kus olnud sellal leivu keele rääkijaid. Veel nimetatakse A l a m õ i ž a L i i v e küla (mis asub praeguste kaartide järgi Duure vallas) ja D u u r e m õ i ž a t, kus olnud leivusid.

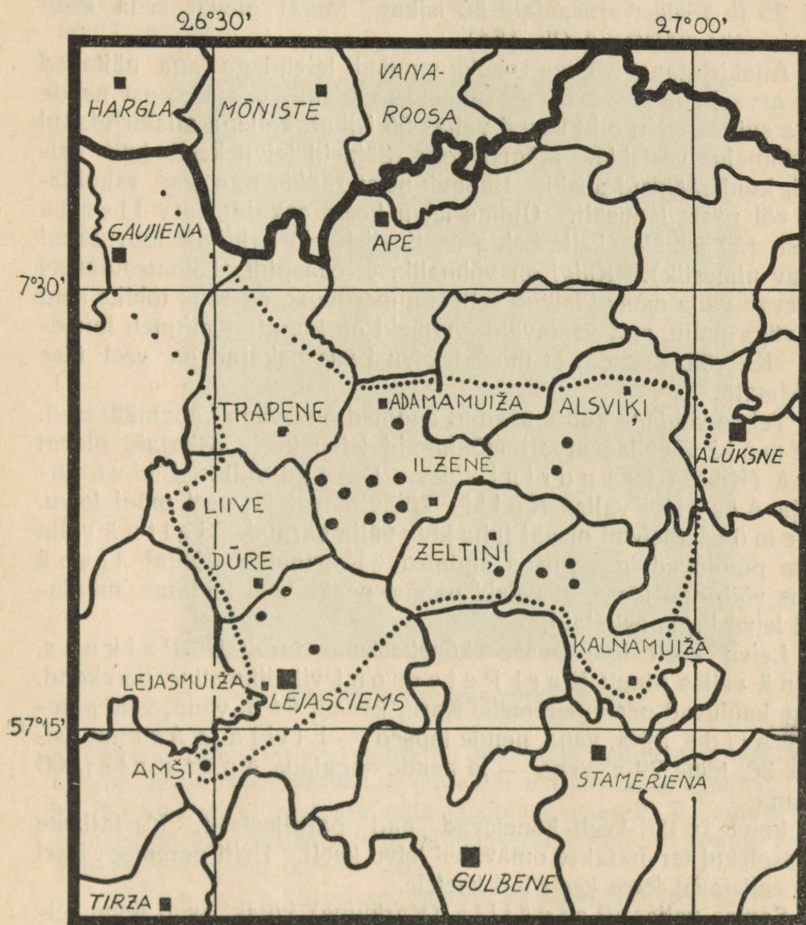
V o o l a i n e andmeil olevat viimseid leivu keele oskajaid peamiselt I l s n ä vallas, pisut ka D u u r e, A l a - ja M ä e m õ i ž a ning A l s v i k i vallas.

Võttes kokku kõike eeltoodut selgub, et leivu rahvas on asunud varemalt õige laial alal, mille läänepiiriks on K o i v a jõe keskjooks alates umbes 10 km edela pool A l a m õ i ž a (Lejasciems) linna, A m š i küla kohalt ja ulatudes mööda K o i v a jõe kuni 15 km loode poole eelmainitud linnast, umbes kuni L i i v e (Līves) küalani. Lõunapiiriks oli kaarjoon A l a m õ i ž a s t M ä e m õ i ž a n i, mille kumerus põhja suunas. Kui arvestada Ojansuu andmeid (Grünthal, lk. 325), siis on võimalik, et leivu rahva asumisala lõunapiir ulatus veel palju kaugemale. Idapiir võis olla M ä e m õ i ž a s t A l u l i i n a n i (Alūksne). Põhjapiirina tuleks arvesse joon A l u l i i n a - - A l s v i k i - A d a m a m õ i ž a (Adamamuiža) - T r a p e n e - L i i v e. Sjögren'i andmed (lk. 172) lubavad veel oletada, et T r a p e n e s t läks leivude haru K o i v a l i i n a n i ja sealt edasi H a r g l a n i.

Nii oleks piiratud leivude kunagine ja osalt veel praegunegi asumisala peamiselt kuuele vallale: I l s n ä, A l a m õ i ž a, M ä e m õ i ž a, S e l t n ä, A l s v i k i ja D u u r e. Käesolevaid andmeid oli allakirjutanul võimalus kontrollida, puutudes kokku võrdlemisi suure arvu leivudega ja nende tõelikkus näib olevat igati kindel. Korduvalt nimetati I l s n ä, A l a - ja M ä e m õ i ž a valda kui põliseid leivude asupaiku, ent samas lisati, et ka S e l t n ä s, D u u r e s ja A l s v i k i s olevat olnud vanasti leivusid. Igal juhul näib olevat kindel, et I l s n ä vald on olnud leivude kõvemaid kantse, sest veel praegugi on sealseil leivudel kombeks kõneldes oma valla inimesist teha vahet p õ l i s t e i l s e n l a s t e ja u u s t u l n u k a t e vahel. Põlised isenlased olla kõik kas leivud või lätistunud leivud, uustulnukad seevastu aga peamiselt lätlased. I l s n ä vallas olevat vähe päris-lätlasi.

Sama teatakse mainida ka teiste valdade kohta, kuigi neisse lätlaste juurdevool on olnud tugevam. Leivude põhjavarust, kellest Sjögren kirjutab (lk. 172), ja lõunavarust, keda Ojansuu nimetab (Grünthal, lk. 325), ei näi ilsenlased teadvat midagi.

Võib-olla ehk annab vanade kohanimede uurimine leivude kurgise asumisala kohta täpsema vastuse.

Leivude asumisala.

Leivu rahva arvu kohta ütleb Hupel, neid olnud mõni tuhat a. 1782 (lk. 212). Sjögren'i teatel olnud neid a. 1849 Ilsenäs, Mäe- ja Alamõisās kokku 2600 hinge ümber (lk. 170). Wiedemann arvab neid natuke üle 2000 olevat a. 1868 (lk. 498). Ojansuu andmeil olnud leivu keelt kõnelejaid a. 1911

I l s n ä s 92, M ä e m õ i ž a s 9 ja A l s v i k i s 5, seega kolme valla peale kokku ainult 106 inimest. D u u r e m õ i ž a s olevat olnud sellal veel 9 ja A l a m õ i ž a kirikul 1 leivu keelt mõistev isik. O j a n s u u arvab, et sellal oleks pidanud leivusid rohkem olema, ja teeb järelduse, et osa on varjanud endid (Grünthal, lk. 325—26). V o o l a i n e andmeil olevat a. 1927 I l s n ä s olnud leivu keele kõnelejaid 25 ja keelest arusaajaid 50 isikut. M u j a l olevat seda keelt hoopis vähe mõistetud (lk. 164).

A l l a k i r j u t a n u isiklikud kokkupuuted leivudega aga näitavad teisi arve ja lubavad teha vähempessimistlikke järeldusi nende hulga suhtes. Nii oli I l s n ä vallas 55 isikut, kellega allakirjutanul oli võimalus vestelda. Mõned neist rääkisid leivu keelt küll halvasti, kuid rääkisid siiski. Enamik neist rääkis aga kas rahuldavalt või päris lodusalt. Üldine leivu keele oskajate arv I l s n ä s tõuseb 131 isikule (kelle kohta on Eesti Keele Arhiivile loovutatud vastav nimestik). Kuigi on võimalik, et edaspidisel kontrollimisel langevad välja mõned isikud sellest nimestikust, siiski ei tohiks neid olla väga palju, sest vastavaid andmeid on kogutud mitmelt inimeselt. Ka võib uskuda, et mõned leivu keele oskajad on veel üles märkimata.

Teiste valdade kohta saadud andmed on väga ebamäärased. A l a m õ i ž a vallas arvati mõningaid leivu keele oskajaid olevat K i v a (Kibas) ja A n d r i n i külas. D u u r e vallas, L i i v e külas ja A l s v i k i vallas K o l t š i külas olevat ka veel mõni leivu. M ä e m õ i ž a leivud olevat juba kõik välja surnud. S e l t n ä valla kohta puuduvad igasugused andmed. Kogemuste põhjal I l s n ä vallas võib aga loota, et neiski paigus peaks veel leiduma mõningaid leivu keele oskajaid.

Leivu keelt igapäevase kõnekeelena tarvitab P a i k n a s, I l s n ä vallas ainult K a r l P e t e r s o n i viieliikmeline perekond. Sesse kuuluvad peale peremehe Karli, kes on 64 a. vana, veel perenaine A l i d e, 59 a. vana, nende lapsed — L i l i j a ja A r t u r, esimene 30, teine 29 a. vana — ja nende sugulane A n e t K a l e j, 66 a. vana.

Leivu ja läti keelt kõnelevad nad paralleelselt. Ka lätlaste juuresolekul tarvitatakse omavahel leivu keelt. Eriti peremees Karl näib eelistavat leivu keelt läti keelele.

Samas vallas, P a j u š i l l a (Kärklupe) külas, asub teine sel-line perekond, nimelt M i h k e l B o k ja ta abikaasa J u l e, esimene 91, teine 60 a. vana. Jule on sünnilt küll lätlane, aga et vana Mihkel Bok alati on *paatanud* põhimõtteliselt leivu keelt, siis on Julegi õppinud selle selgeks. Ta räägib leivu keelt täiesti vabalt ja koguni teab vanu regivärsse.

Teati veel rääkida 12 a. vanusest tütarlapselt I l s n ä vallas, kes rääkivat väga hästi leivu keelt. Ta olevat õppinud selle vana-

emalt, kellega ta käinud koos karjas. Viimasega rääkivat ta alati leivu keelt. Läti keeles olevat ta pisut abitu.

Seega tõuseb isikute arv, kes tarvitavad leivu keelt iga päev, Ilnä vallas 9-le.

Teistele leivudele, kelle vanus kõigub 30—90 a. piires, on leivu keel igapäevase kõnekeelena suremas. Seda tarvitatakse ainult harva. Veel 30—40 a. tagasi olevat aga leivu keelt üsna palju kuulda olnud.

Karl Peterson oma perekonnaga.

Leivu rahva päritolu kohta on seni vähe andmeid ja needki, mis on, on väga ebamäärased. Hupel ei tea leivude päritolust midagi ja Brackel ei puuduta seda küsimust otseselt. Ta ainult arvab, et need on kas eestlasile väga lähedased hõimud või koguni liivlaste reliktid (Sjögren, lk. 161—62).

Sjögren'i kirjutisest selgub, et leivu rahvas ei tea palju oma päritolust. Nad olevat kunagi katku aegu tulnud kustki. Nende ebausuk olevat sarnane eestlaste omaga. Ka keelt olevat nad igal juhul lähemad eestlasile kui liivlasile (lk. 170, 237—38). Wiedemann, nagu juba eelpool tähendatud, jõuab seisukohale, et leivu rahvas on õieti osa eesti rahvast (lk. 499). Niisama arvab ka Ojansuu. Tema usub, et leivud võisid rännata välja Harglast, Mõnistest, Karulast ja Roosast. Rändamine toimunud a. 1601—02, mil Baltimail möllanud katk. Hili-

sem rändamisaeg võinud olla 1700. a. paiku, mil oli Põhjasõda. Samal ajal läinud Šeremetjev Hargla kaudu Aluliina. Ei ole-
vat võimata, et ta mõne osa eestlasi on võtnud enesega kaasa
Harglast. Mõningate keeleliste näidete varal püüab Ojansuu
tõestada, et siirdumise algaasta pidi olema siiski 1600. a. paiku
(Grünthal, lk. 326—28).

Voolaine esitab leivude päritolu kohta mitmesuguseid rah-
vasuus ringi liikuvaid andmeid, mis loomulikult on üksteisele väga
vastu käivad. Olulisim, mis selgub neist andmeist, on teade, et lei-
vud on tulnud kustki. Tulekukoha ja -aja suhtes valitseb
aga segadus (lk. 165—66). Ühendus leivude ja lutsilaste vahel,
milles ka autor ise kahtleb, näib võimatu.

Kettunen võtab omaks seisukoha, et siin on tegu lõuna-
eestlaste kolooniaga, millel on võinud olla kokkupuuteid liivlastega
(lk. 2).

Käesoleva aasta suvel rahvasuust hangitud lisaandmed ei too
ka mingit selgitust juba olemasolevasse segadusse. Nad pigemini
veel suurendavad seda.

Küsimusele leivude päritolu kohta vastas Alide Peterson,
nad olevat Ilnä ja selle ümbruse põliseid elanikke. Va-
nasti olnud Ilnäs leivu kirik ning surnuaed. Kirikus peetud juma-
lateenistust leivu keeli. Surnuaia kohalt tulevat veel praegugi välja
surnuluid. Ka 70-a. Peter Dzelzskalej, Paikna külast,
teadis rääkida, et leivud olevat Ilnäs juba vanal ajal elanud.
Artur Peterson, muide gümnaasiumi haridusega, keda leivude
küsimus isiklikult väga huvitab, arvas, et siin on tegu mingi
iseseisva vahelüliliga liivlaste ja eestlaste vahel. Kolonisatsioon Eestist
olevat võimatu, sest selleks olevat leivusid vanasti liiga palju
olnud ja nende ala liiga suur. Leivude lõunapiir ulatunud kuni
Tirzani, mis asub praegu juba sügaval puht-läti alal. Küsimusele,
kuis on ta tulnud selliseile seisukohtadele, lubas ta vastata kunagi
edaspidi, siis kui ta on oma isiklikud tähelepanekud läbi
uurinud. Ei või aga siinkohal olla mainimata, et Artur Petersoni
teadmisi on suuresti rikastanud varemate uurijate igasugused
enneaegsed oletused.

Karl Vecin, 68 a. vana, Pajušilla külast, rääkis, lei-
vud tulnud Zviidrumaalt (s. o. Rootsist). Nii olevat vanad
inimesed rääkinud. Ka teistelt ilsenlastelt saadud andmed räägivad
rootslasist, sõjast, katkust ja näljast.

Legendegi põimub leivude päritolu ümber. Peter Melets,
68 a. vana, Paikna lähedalt, jutustas, et vanasti kositud kolm
sõsarat — üks Ilse-, teine...? ja kolmas Liina-nimeline.
Need asunud elama Ilnä, Mäe- ja Alamõiža valda ning
neist saanud alguse leivude sugu.

Seivadži (Siveci) küla elanik, Ivan Melets, 84 a. vana,
pajatas, et ammu, ammu, suure sõja aegu, olevat pagened kolm

paari inimesi. Nad tulnud Liitava (s. o. Leedu) poolt. Esimene paar ollev saistanu mäe pääle (vist Ilnä), teine Alamoži, Kiva poole, ja kolmas Alsviki, Koltši külla. Vanade inimeste jutu järgi olevat neist kolmest paarist leivu rahvas saanud alguse. Sellal olnud maa nii tühi, et Riia linnast Tartuni polevat ei peni haugatust ega kikka kiremist kuulnud.

Sama küla elanik, Aleksander Buman, umbes 60 a. vana, jutustas, et nii Kuramaa liivlased kui ka Koivamaa leivud olevat tulnud koos kustki ja siis lahus teineteisest elama asunud.

Mihkel ja Jule Bok.

Ka Bruun'a (Brūniņi) külas räägiti midagi sarnast. Frits Peterson, 52 a. vana, seletas, leivud tulnud Kuramaalt. Kuramaale olevat nad tulnud kustki kaugelt ida poolt.

Sama rääkis ka Julius Melets, 60 a. vana. *Ennemuistunud (s. o. leivud) olnud Koiva veeres — Kuramaal kuurid (s. o. kuralased) ja siin (s. o. Ilnäs) leivud.*

Kolmelt viimaselt isikult saadud teated näivad muidugi õpitud raamatutarkusist pärit olevat, mida on levitanud omaaegsed kohalikud haritlased ning vahest ka läti populaarteaduslik kirjandus.

Petersonide perekonnas teatakse veel rääkida, et leivud olevat tulnud *Zviidruajal* (s. o. Rootsi ajal). Nad olevat ostnud endale maa päriseks. Hiljemini olevat neilt maa võetud. Rootslaste maalt lahkudes läinud osa Peterson'e koos nendega Rootsi. See olnud

väga ammu. Umbes 130 a. eest sõitnud rootsi Peterson'ide järglasi Il sn ä s s e külla, nimelt B r i k P e t e r s o n oma naise U l j a n'iga. B r i k p a a t a n u d veel leivu keelt. Rootsis olnud ta rikas ja võimas mees. K a r l P e t e r s o n'i esivanemaile jätnud ta mälestuseks hõbepeaga mõõga, hobuserangid, millel olnud imelikud kirjad, ja sadula. Viimane asub praegugi Petersoni talu pööningul.

Asjaolu, et leivu rahval on täiesti tuhmunud aimus oma päritolust ning et ikka mainitakse sisserändamist Rootsi poolt, räägib vahest ehk ka Ojansuu oletuste kasuks kolonisatsioonist juba 1600. a. paiku. Ka allakirjutanul on igatahes jäänud kõigest see mulje, et alles Vene ajal tekkinud asula ei oleks suutnud sedavõrd keeleliselt võõranduda üsna lähedal olevast Eesti alast. Kui vaadata võrdluseks Lutsi maarahva keelt, siis viimane on tunduvalt n. ö. üldeestilisem.

Leivude päritoluküsimusega on lähedas seoses nende nimetuse küsimus. H u p e l nimetab neid e e s t l a s i k s (lk. 212), B r a k k e l ütleb „imelik j ä ä n u s s o o m e h ö i m e e“, ent ei tea öelda, kas nad on liivlased või eestlased (Sjögren, lk. 161—62). S j ö g r e n (lk. 238) ja W i e d e m a n n (lk. 477—500), samuti O j a n s u u (Grünthal, lk. 320—28) nimetavad neid e e s t l a s i k s. V o o l a i n e tarvitab nende kohta nimetust K o i v a m a a r a h v a s (lk. 164—74), samuti ka A r i s t e (Eesti Keel nr. 6, 1931). Vastavalt on ka nende keelt nimetatud e e s t i k e e l e k s ja m a a k e e l e k s.

Nad ise nimetavad endid praegu *maainemin, leivuinemin* (s. o. liivi inimene), *maaravas, leivuravas* (liivi rahvas), vahel ka *lätlan*. Nende keel on *maakül, leivukiil, maaiütt* (s. o. maajutt), *leivuiütt* (s. o. liivijutt), nii kuis keegi nimetab. Lätlased nimetavad neid vaheldumisi eestlasiks ja liivlasiks¹⁾, vastavalt sellele ka nende keelt eesti ja liivi keeleks. Mõnelt poolt on arvatud, et leivude liivlasiks nimetamist võib pidada puhtal kujul nn. õpetatud arvamiseks. Et aga see arvamine on mõlemal, nii eesti kui läti, poolel kohaliku rahva seas õigegi üldine, siis peab tahes-tahtmata uskuma, et sellel on ka rahvaomast algupära. Pole võimatu Kettuneneni oletus, et leivud on omal ajal olnud otseses ühenduses kadunud Liivimaa liivlastega. Seda mõtet aitab muide toetada rida sõnu, mis esinevad leivus ja liivis, kuid on võõrad eesti keelele.

Et nimetus „leivu“ (< liivu) on praegu nende endi keskel kõige sagedam, siis on ka käesolevas kirjutises tarvitatud *leivu rahvas, leivud ning leivu keel*²⁾.

1) *Igauni, lībi, līvi, leivi* (viimane on kohalik murdekuju).

2) Sõna „maarahvas“ oleks algupärasemana kahtlematult õigem, ent täiendita „Koiva“ jääks ta ebamääraseks. Viimane pole aga sugugi täpne, sest Koiva äärde on ulatunud ainult läänepoolsed leivud, leivu-ala keskpai aga asub Koivast ida ja põhja pool. „Koivalane“ või „Koiva maarahvas“ võiks tähendada ainult Ala- ja Duuremõisa leivusid.

Lätistumine on läinud kiirel sammul eriti viimasel ajal. Ot-sustavad on olnud möödunud 30—40 aastat. Lätistumise põhju-seks on olnud peamiselt läti keelne kool. Niikaua kui polnud veel koolisundust, oli leivu keel elujõuline. Koolisundusega aga hakkas see vähehaaval ununema. Lätimeelsed kooliõpetajad olnud väga agarad narrima leivude lapsi, kes osanud läti keelt puudulikult. Ka pühapäeviti kiriku juures narrinud lätlased leivusid. Leivukeelset vestlust kuuldes öeldud ikka, et ilm läheb vihmale. Lätlased kutsu-nud leivude keelt „hobuste keeleks“. Ent nii mõnigi muldvana leivu eideke või tudisev taadike mäletab aegu, mil läti keelt leivude maal olevat nii vähe kuuldud, et leivud just seda naerdes nimeta-nud „hobuste keeleks“.

Lätikeelne kool ja kirik, lätlaste pilked, segaabelud, samuti rahvustunde ja -teadvuse puudumine, see kõik on viinud hääbumi-sele selle hõimu.

Rahvustundest kui sellisest saab siin olla juttu vähe. Enamik leivudest nimetab end praegu lätlasiks, on ju nende isikutunnistu-sed eranditult märkusega „lätlane“.

Ainult Peterson'ide perekonnas võiks nagu midagi mär-gata rahvusteadvusest. Nii Alide kui ka Karl Peterson'i vanemad olevat sundinud oma lapsi rääkima leivu keelt. Sedasama on teinud ka eelmainitud kaks oma lastega. Selles perekonnas pole leivu keelt häbenetud ega põlatud kunagi. Artur Peterson, kes Riias gümnaasiumis olles oli unustanud leivu keele, kõneleb seda praegu päris hästi. Ta nimetab end mõ-nikord eestlaseks samuti nagu ta isagi. Ka on Artur Pe-terson maininud korduvalt, et ta sooviks abielluda eestlasega ja anda oma lastele eesti haridust. Iseloomustav on, et paljud leivud, kes kõnelevad mujal omavahel läti keelt, tarvitavad Peterson'ide juures leivu keelt. Arvatavasti on senipõlatud keele väärtust tub-listi tõstnud Peterson'ide juures peatunud keeleuurijad Ojansuu, Kettunen ja Voolaine.

Tänu eelmainituile võib siis märgata mõnedes leivu inimestes teatavat enesetunde tõusu, kuid see ei päästa neid enam lätistumi-sest. Lätlased on aga juba ammu loobunud narrimast leivusid. Ajuti vaadatakse leivudele koguni kadestava pilguga, sest neid kü-lastavad professorid ja üliõpilased. Üldiselt elavad leivud, nii lä-tistunud kui ka lätistumatud, kõige paremas läbisaamises lätlastega. Huvitav on veel nimetada, et mõned lätistunud leivud esinevad aeg-ajalt suuremate läti šovinistidena kui pärislätlased ise.

Teist nn. rahvusluse sädemekest võis märgata Pajušilla külas elava Mihkel Bok'a juures. Too ligi saja-aastane rauk oli üsna kuri, kui kuulis, et allakirjutanu on tulnud õppima leivude keelt. Ta imestas ja pahandas, et miks siis ei ole õpitud *Maavallas* (s. o. Eestis) *maakilt*, seal kõneldavat seda ju ometi palju rohkem ja õigemini kui leivude juures. Vastupidiseks näiteks võiks olla

keegi leivu vanake, kes oli väga imestunud, kui kuulis, et *Maa-maal* (s. o. Eestis) kõik inimesed räägivad keelt, mis on sarnane leivu keelega. Veel suurem oli ta üllatus, kui talle räägiti, et Eestis läti keelt ainult mõni üksik oskab.

Kokkupuuteid eestlastega on leivudel eriti Vene ajal, mil piiriküsimus takistusi ei teinud, olnud sageli. Ka praegu käiakse üle Eesti piiri, peamiselt Valka ja Võrru.

Palju praegu üle 50 a. vanusi mehi ja naisi on käinud Eestis. Mehed on olnud siin kaitseväeteenistuses ja kaubareisidel, naised on viibinud majateenijatena Valgas, Võrus ja Tartus. Mälestused Eestist on eranditult head. Nii mõnedki on kahjatsenud, et leivid ei asu lähemal Eestile. Uhkusega mäletatakse, et leivu keelega on tuldud toime peaaegu terves Eestis.

Eesti ühiskeelt osatakse väga vähe; eestlastega läbikäimises, laatadel ja mujal äritehinguil tarvitatakse leivu keelt hädavajalikkude eestikeelsete lisanditega. Valga—Võru—Petseri rajoonis on sellise eesti-leivu „ühiskeele“ sünd kerge. Üldiselt saavad leivid lõuna-eessti murdest hästi aru. Paar laulu Võru murdes, mis kuuldi allakirjutanult, õpiti otsekohe ja neid lauldakse meeleldi.

Eesti-leivu sidemeid on tihendanud ka segaabelud. Praegu on aga ka selliste segapaaride järglased kas lätistunud või lätistumas.

Majanduslikult on enamik I l s n ä valla leivusid heal järjel. Talud on suured ja pinnas hea. Ka on neil metsa rikkalikult. Eluhooned on nägusad ja mõned koguni vägagi moodsad. Toad on suured ja avarad, seest krohvitud ja värvitud, köögid korraliku betoonpõrandaga ja vesivarustisega. Ka telefon, raadio, klaver, rääkimata jalgrattast ja grammofonist, pole sugugi haruldused.

Leidub aga ka talusid, kus elatakse igivanus, isaisade aegadest pärinevais hooneis ja kus suitsutare alles hiljuti on saanud korstna.

Põlluharimine ja viljapeks toimub moodsate vahenditega, kuid veel praegune põlv mäletab kootidega rehepeksmist. Põllunduse ja karjandusega teenitakse võrdlemisi hästi, pisut ka metsandusega. Piimandus on korraldatud tiheda piimapunktide võrgu kaudu ja näikse olevat üsna tulutoov.

Külad pole leivudel suured, ja talud on enamasti üksikeisest emal.

Et leivude majanduslikud olud on lahedad, siis on nende nooremale põlvele nii kesk- kui ka kõrgem haridus kättesaadav. Eri- list indu kõrgema hariduse omandamiseks pole siiski märgata. Paljud on praktilisil kaalutlusil andnud oma lastele algkooli järele ainult kodumajandus- või põllutöökooli hariduse. Seltsitegevus on keskpärane. On oma laulukoor ning korraldatakse pidusid. See kõik aga toimub eranditult läti keeles.

Rahvas on võrdlemisi ärksameelne ja edasipüüdlik. Iseloomult on leivud tõsised, asjalikud, töökad ja rahuarmastajad. Lärmav kõrtsikangelase tüüp pole sagedane ja sellele vaadatakse üleolevalt. Inimese hindamine kipub minema mõnel pool samal alusel nagu meie Mulgimaal — rahapunga suuruse järgi, ent see pole siiski üldine.

Brackel ütleb, nad olevat töökad ja usinad ning seetõttu ka jõukad. Loomult olevat nad aga halvad ja ägedad (Sjögren, lk. 162). See käis tollal peamiselt Liive küla elanikkude kohta. Ilnä valla leivudel neid negatiivseid loomumadusi pole märgata sugugi rohkem kui sama valla lätlasil.

Leivude visaduse ja püsivuse näiteks võiks tuua sündmuse, mis leidis aset aastat 50—60 tagasi. Ilnä mõisnik ajanud terve hulga Andu (Onti) küla mehi nende häilt rendikohtadelt ära Pajušilla (Kärklupe) sohu. Tal olnud vaja laiendada mõisa. Kaua protestinud väljaaetud. Käidud jala koguni Riias ja Pihkvast õigust otsimas. Seda muidugi ei saadud. Siis vihastunud mehed ja läinudki sohu. Koguni taluhood veetud sinna kaasa. Praegu on Pajušilla soos päris korralikud talud, sest ka soos ei jäänud hätta nood visad mehed.

1905. a. sündmuste keerises lõonud õige mitmed leivud agarasti kaasa, kustutades oma viha põliste vaenlaste — parunite kallal. Läti Vabadussõjas võidelnud nad Läti valgeis vägedes agaramini lätlasist.

Keeleuurija situatsioon on siin sõbraliku rahva seas võrdlemisi kerge. Algu imestatakse pisut, kui tuled otsima ametlikult juba surnud rahvast ja keelt, aga kui seletad oma eesmärgi, siis püütakse sind abistada jõudumööda. Ainult harva võib kohata vaenulikku suhtumist ja sedagi eripõhjusil. Nii kardeti mõnel pool ajakulu, mis on seoses alati uudishimuliku keeleuurijaga vestlemisel. Mõnel pool oldi aga pahased läti üliõpilasile, kes kirjutanud läti ajalehis leivude elust-olust, mis toonud asjaomaseile isikule naeru ja pilget.

Mõningate isikutega saab aga alles siis luua sõbralikku suhtlemist, kui mainida tasu leivukeelse vestluse eest. Seda võis kogeda ühe kuulsa läti rahvalaulude teadja, Madelermi kuujuures, kes olevat koguni Riias käinud ja seal oma laulude eest saanud hõbemedali. Räägiti, ta teadvat ka palju leivukeelseid laule, ent neist vaikas ta — *ollev välla unetanu* (s. o. ära unustanud).

Võib ka kohata üksikuid, kes keelduvad sihilikult rääkimast leivu keelt. Selles on süüdi häbitunne, mis tingitud omaaegseist pilkeist lätlaste poolt.

Leivude vana usundi kohta leidub Sjögren'i andmeis viide, see olevat rohkem eesti kui liivi moodi (lk. 171). Voolaine kirjutises leidub ka mõni pisimärge (lk. 170).

A n e t K a l e j teadis leivude vanast usundist järgnevat. Metsas, suure tamme juures olnud kivi. Sinna mindud paluma *Par-kunas-jumalat*. Jumalaid olnud palju, igasuguseid. Olnud ka p ä e v a - j u m a l (päikesejumal). Ohvreid viidud kõi-gile jumalaile. Ohvriandideks olnud kuklid, liha jms. Hil-jemini, kui juba kirikud olnud, siis toonud vanarahvas kiriku juurde santidele kukleid ja liha. Nii olevat v a n a ja u u s u s k segune-nud. Sandid söönud ning pilganud annetajaid, et täna sööme, küll homme täname; täna nii palju süüa, et pole aega tänada.

Metsas paludes oldud põlvili. Hiljemini olnud p u u s t j u - m a l t o a k o l g a s, ka seda palutud põlvitades. Pikse aegu õel-dakse, et *Vanajumal* ehk *Parkunas-jumal* tõreleb metsas.

S o o s a a r e külast pärit olev P e t e r M e l e t s teadis rää-kida, et ennemuiste palutud puid. Viidud kukleid metsa kivile, mil olnud ristid peal ja mis asunud suurte puude all. Tammed ja män-nid olnud pühad puud.

Pikse puhul olevat pandud muru peale ja majalävele luuarao-kesi ristamisi, — see olevat kaitsnud välgu eest. Vikerkaar olevat *Vanaisa* ehk *Vanajumala* käsi, mis joovat vett maa pealt.

Vana-Jouda (Kuradi) vastu kaitstud maja pihlaokstega, mis asunud toas. Nõelussile pandud pihlakane rist juurde, — siis polevat see saanud liikuda paigast.

Karjaseile antud karjalaskmisepäeval mune süüa, et lehmad sööksid endid sama ümmarikuks, kui on munad. Ka valatud kar-jaseid sel päeval veega.

Pougist teati, et see kandvat raha ja muud vajalikku oma peremehele.

Ka *raganid*, nõidu, tuntakse seal. Need olevat inimesed, kes pidavat *ruputšeid* (kärnkonna). Need kandvat teiste karja piima oma peremehele.

Veel praegu usutakse nn. *laimekinnaste* (õnnekinnaste) ime-võimu. Neid saadakse sel moel, et minnakse küünlakuus salaja naabri lambalauta; pöetakse seal ühe lamba pea ja tehakse saa-dud villast kindad. Kui neid kindaid kanda mesipuu juures toi-metades, siis olevat meesaak mitmekordne.

Mäletatakse ka veel mitmesuguseid rahvatraditsioone, mis on olnud seoses täht- ja pidupäevadega.

Pulmi peetud vanasti kahekordselt. *Äjad* olnud peigmehekodus ja *panaškid* pruudikodus. *Äjadelt* sõidetud *panaškile* kindla korra järgi — mõrjsja sugulased ees ja peiu omad järel. Pulmades olnud õlut rohkesti. Söödud ümmarikest puuanumaist. Toiduks olnud kapsad, liha ja muud.

Rahvarõivastest mäletatakse vähe. Need olnud kirevamad kui praegu, ent nende tarvitamine kadunud ammu. Naiste hame olnud kahest tükist, pealt peenest, alt jämedast linasest. Hame peal kantud *bruñts'i* (seelikut), see olnud kirjutriibuline. Hilise-

mal ajal olnud ka *bluusid*, mis ilustatud tikandustega. Nii meestel kui ka naistel olnud kirjud vööd. Ka sõlgi olevat tarvitatud. Nööpe polevat vanasti olnud. Hiljemini tulnud puunööbid.

Peas kandnud tüdrukud *vainage*, mis olnud ilustatud helmes- tega. Naised kandnud *aube*, pikkade lintidega peakatteid. Tüd- rukuil olnud pikad juuksed ühes palmikus. Naised kandnud juuk- seid kahes palmikus ümber pea. Meeste riietus olnud suvel linane ja talvel villane. Püksid olnud põlvini ja *hamet* kantud pükste peal. *Kapudid* (sukki) köidetud põlve kohal vastava punutud paelaga. Talirõivastuseks olnud kasukad väljas ja toas midagi villast, raskemat. Pastlaid kantud ainult pühapäeviti kiriku min- nes ja muidu pidulikel juhtudel. Igapäevaseks jalavarjuks olnud viisud.

Vanaaegseid tööriistu, puu- ja raudesemeid leidub veel siin- seal. Palju väärtuslikku olevat aga läti üliõpilased Riiga viinud. Eriti rohkesti olevat Riia muuseumile vanaaegseid riideid kogutud.

Leivu keel pakub uurijaile väärtuslikku materjali, sest selles on säilinud väga palju igivanu sõnakujusid ja vorme. Ka hääli- kuliselt leidub siin palju tähelepanuväärset. Leivu keele tähtsus eesti keele uurimisele on seda suurem, kui võtta arvesse asjaolu, et siin ei ole peaaegu sugugi olnud segamas ühtlustavat eesti ühis- keele mõju. Võõraist keelist on tugevat mõju leivu keelesse aval- danud läti keel nii sõnavaraliselt kui ka häälikuliselt. Leivu keeles esineb terve rida samu häälikumuutusi ja -seadusi, mis on omased seal ümbruses kõneldavale läti murdele. Viimane asjaolu on tin- gitud sellest, et leivud on juba pikemat aega olnud teatud määrani kahekeelsed.

Rahvaluule on neil kidur ja sisaldab palju otsest läti tõlke- ainekku. Siiski on säilinud ka vanu regivärsse, pulmalaule jms., mis on ilmsesti eesti päritolu. Laule on neil säilinud siiski vähem kui jutte, rahvapäraseid kõnekäände ja vanasõnu.

Olgu lõppeks esitatud keelenäitena kaks leivu rahvalaulu. Esi- mene, „*V a e s l a p s e l a u l*“, on tõlge läti laulust „*Maziņš biju, neredzēju*“³⁾, aga teine, „*M õ õ g a l a u l*“, on vana-eesti regivärs.

Vaeslapse laul.

*Väigu uolli, iz näe mina,
kuona kuuli ieza, iema.*

*Nei mina läfsi kaitsödön
kon magaži ieza, iema,
va.igõ leiva mäekse-bäl,
alla turbaksõ a.l.l.*

*Nõözõ ülesta, ieza, iema,
mina nõsta turbaksõ.*

Mina üttele, ieza, iema,

*Väike olin, ei näinud mina,
kunas suri isa, ema.*

*Nii mina läksin karja hoides
(sinna) kus magas isa, ema,
valge liivamäekese peal,
halja mätta all.*

*Tõuse üles, isa, ema,
mina tõstan mähtakese*

Mina ütlen, isa, ema,

3) Laulu tuntakse ka Võrumaal.

mis muld tegi vōdrasiema.
Vōdrasiema uolōt minu
uibu manu vitsu lōikma.
Uibu manu lifšas',
nei ku ama iema manu.
Puduvaži uibu valgō äilme',
puduvaži mul arma-vie'.

4. VI 35.

Anet Kalej.

mis mulle tegi vōdrasema.
Vōdrasema saatis mind
ōunapuu juurde vitsu lōikama
ōunapuu juurde litsus
nii kui oma ema juurde.
Pudenesid ōunapuu valged
õilmed,
pudenesid mul pisarad.

Mōōgalaul.

Lāfsi ussō, lāūdze lummo.
Mis-tal lumel pāäl uolle?
Kaške, kaņģe.
Regi lumel pāäl uolle.
Mis-tal rie'en žien uolle?
Kaške, kaņģe.
Lafš rie'en žien uolle.
Mis-tal latsōl kāen uolli?
Kaške, kaņģe.
Mōek latsōl kāen uolli.
Mis-tal mōegal uotsan uolle?
Kaške, kaņģe.
Muna mōegal uotsan uolli.
Mis-tal munal žien uolli?
Kaške, kaņģe.
Kikas munal žien uolli.
Mis-tal kikkal kubun uolli?
Kaške, kaņģe.
Kezva' kikkal kubun uolli.
Kaške, kaņģe.

7. VI 35.

Anet Kalej.

Lāksin vālja, leidsin lund.
Mis sel lumel peal oli?
Kaske, kange.
Regi lumel peal oli.
Mis ses rees sees oli?
Kaske, kange.
Laps rees sees oli.
Mis sel lapsel kāes oli?
Kaske, kange.
Mōōk lapsel kāes oli.
Mis sel mōōgal otsas oli?
Kaske, kange.
Muna mōōgal otsas oli.
Mis sel munal sees oli?
Kaske, kange.
Kukk munal sees oli.
Mis sel kukel pugus oli?
Kaske, kange.
Odrad kukel pugus olid.
Kaske, kange.

V. Niilus.